

УДК 94(477.72/.74):281.9:352 «1991/2011»

Демедюк Юрій

керівник експертної групи з питань позашкільної освіти директорату інклюзивної та позашкільної освіти Міністерства освіти і науки України

e-mail: iuriidemediuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9892-7119>

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ УКРАЇНИ ТА РЕГУЛЮЮЧА РОЛЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ 1991-2010 рр.

(на матеріалах південних областей України)

У статті досліджено взаємодію православних церков та місцевого самоврядування на території Південної України у зазначений період. Охарактеризовано основні напрямки співпраці та протиріччя у відносинах церкви та місцевого самоврядування. Висвітлено зміни векторів взаємодії в окремі часові періоди під тиском політичних обставин. Також розглянуто декілька етапів проникнення церковних представників в органи місцевого самоврядування, що не завжди позитивно відобразалося на співпраці зазначених інституцій.

Ключові слова: православна церква, органи місцевого самоврядування, відділ у справах релігії, Південна Україна.

Історія православної церкви в Україні є доволі цікавою та актуальною на сьогодні, бо не завжди ця сфера української історії досліджувалася об'єктивно. За радянських років тематика церковного життя була забороненою та небезпечною, і тільки у незалежній Україні історики та дослідники почали працювати над зазначеною проблематикою. У нашій роботі ми акцентуємо свою увагу на взаємодії православної церкви та місцевого самоврядування в 1991 – 2010 рр., як на одному з ключових аспектів становлення та розвитку православної церкви в Україні.

Завданнями даної публікації є дослідження різних векторів взаємодії православної церкви з органами місцевого самоврядування, виділення окремих етапів цієї взаємодії та їх характеристика.

У правовому полі за Конституцією України: «Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави» [12]. Однак, насправді ми бачимо зовсім інше, Церкви та релігійні організації тісно переплелися з державою та політикою. Виявити певні закономірності та впливи держави на церкву та навпаки можна через аналіз взаємодії церкви та органів місцевого самоврядування, зокрема у південних (Одеська, Миколаївська, Херсонська) областях України.

Основними напрямками взаємодії стали такі, як: відновлення та відбудова церков, храмів та інших церковних споруд після радянської націоналізації; фінансова підтримка релігійних організацій; опіка церковників над дитячими будинками, школами інтернатами; проведення спільних заходів для підвищення морально-етичного стану суспільства.

Зазначимо, що осередками взаємодії та постійних відкритих зустрічей Церкви та місцевої влади стали спеціальні підрозділи обласних та міських органів влади. Зокрема, відділ у справах релігії Миколаївської ОДА створено розпорядженням голови облдержадміністрації від 4 липня 2000 р. № 488-р. Згодом відділ став структурною одиницею. При Одеській ОДА було створено управління культури, національностей, релігій та охорони об'єктів культурної спадщини, основні завдання якого визначалися у підготовці пропозиції про формування державної політики щодо релігії та церкви, забезпечує її реалізацію, координує взаємодію місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань державно-церковних відносин. На території Херсонської області на сьогодні не існує окремого департаменту в справах релігії, але є відділ комунікацій з громадськістю, з питань релігій та національностей.

Варто зауважити, що взаємодія православної церкви та державних органів влади розпочалася ще до проголошення Акту про незалежність України. На тлі суттєвих змін у соціально-політичному житті країни до місцевих рад стали потрапляти представники духовництва. Майбутній очільник

Одеської єпархії митрополит Агафангел, який на той час осідав на Вінницькій кафедрі, у 1990 р. став депутатом Верховної Ради УРСР. Аналогічні процеси проходили і на місцевому рівні. Так, депутатом Одеської міської ради було обрано настоятеля Свято-Димитрівського храму, який знаходиться на II Християнському кладовищі протоієрея о. Антоніна Діаковського. За словами отця, депутатом його висунув Рух за соціальне оновлення та Фонд миру. Щодо останньої структури, то вона славилася як організація, що була створена комуністами на противагу Руху, який тоді очолював В. Чорновіл. На це благословення своє дав керуючий єпархією митрополит Леонтій [7, с. 5].

Загалом можна виокремити певні періоди взаємодії православної церкви на Півдні України з місцевим самоврядуванням у декількох важливих напрямках. На першому етапі взаємодії 1991 – 1999 рр. церква та влада, опираючись один на одного, намагалися відновитися після багаторічного перебування у радянській державі. З 1999 до літа-осені 2004 р. відбувалося певне загострення та протиріччя, що безпосередньо було пов'язано з політичною ситуацією в країні. З 2005 – 2011 рр. відзначалися певною стабілізацією відносин, однак все частіше з'являлися питання протиріччя між різними гілками православної церкви.

На першому етапі наслідками появи церковних представників в органах місцевого самоврядування стала різновекторна взаємодія. Одним із перших напрямків, над якими розпочалася спільна робота стало питання про повернення та відновлення культурних споруд православної церкви. Так, вже 16 квітня 1991 р. відбулася спільна нарада архієпископа Одеської кафедри Лазаря та групи депутатів, на якій зазначалося, що Одеса за інтенсивністю повернення культурних споруд відстає від інших регіонів України. Результатами цієї наради стало повернення ряду споруд православної церкви, зокрема, таких як: Церква Пантелеймонівського подвір'я, Михайлівського монастиря, в якому за радянських часів розташовувався туберкульозний диспансер, а також було поставлено питання про відновлення головного Спасо-Преображенського собору міста, який було зруйновано у 1936 р. [7, с. 6].

Схожі тенденції були і в інших південних областях України, зокрема, було прийнято рішення про відновлення архітектурної пам'ятки – храму у с. Себіно Новоодеського району Миколаївської області [10]. Також місцева влада пообіцяла відкрити нові храми у Ленінському та Корабельному районах м. Миколаєва [1].

У вересні 1992 р. було повернуто вірянам будівлю Свято-Миколаївського собору у Очакові, у якому довгі роки знаходився краєзнавчий музей, а останні роки музей О. В. Суворова. Ця будівля – пам'ятка архітектури XVI ст. [5, с. 127]. А уже у січні 2000 р. у с. Парутіно Очаківського району відбулося освячення нового храму Іллі-пророка, за підтримки всієї вертикалі місцевої влади [5, с. 132].

Ще одним прикладом взаємодії місцевих органів влади та православної церкви стало закладення у жовтні 1998 р. у Вознесенську кафедрального собору на тому місці, де він існував до Другої світової війни. Реалізація будівництва храму стала можливою завдяки старанням міського голови м. Вознесенськ Юрія Гіржова [5, с. 130]. Також у 1999 р. у Врадіївці відбулося урочисте відкриття і освячення храму Святої Преподобної Параскеви. Організатором будівництва виступила сільська рада, яку на той час очолював Валерій Тимановський, також допомогу надав голова районної адміністрації [5, 132].

Ще один напрямок взаємодії можна виявити, аналізуючи економічні зв'язки православної церкви та місцевої влади. Так, у березні 1993 р. комісія з розвитку культури Одеської міської ради розглядала звернення громади храму Андріана і Наталії, щодо зменшення податків і плати за опалення [3]. Схожі прохання надійшли і до миколаївських та херсонських очільників.

У свою чергу монастирі виступили з ініціативою щодо опіки над дитячими будинками та школами. Так, керівництво Іллінського монастиря звернулося до міського відділу охорони здоров'я з пропозицією взяти під опіку один з лікувальних закладів міста – єврейську лікарню (МКЛ № 1) [11].

Ставлення міської адміністрації до православних церков України можна прослідкувати ще з одного напрямку взаємодії – проникнення церкви до шкільних установ. Так, зокрема, в Одесі за час головування Е.Й. Гурвіца були видані шкільні підручники з краєзнавства [6, с. 209], де значна частина матеріалу була приділена історії православної церкви у місті. Варто зауважити, що певним недоліком є дискримінація у зазначеному підручнику Російської православної церкви в Україні, бо на відміну від інших церков їй приділено найменше уваги, а фактичний матеріал є фрагментарним.

За відомостями завідуючого відділом у справах релігії Херсонської області державної адміністрації В. Панченка з 1993 р., Закон Божий у якості предмету стали вивчати у деяких школах області факультативно за бажанням дітей, батьків, учителів [8]. Таке рішення місцевої влади перш за все суперечило основному закону України - Конституції, за якою школа повинна буди віддалена від релігії [12].

Про доволі міцну та успішну взаємодію православної церкви та місцевим самоврядуванням свідчить той факт, що у травні 1999 р. Миколаївську єпархію відвідав Блаженніший Володимир (Сабодан), митрополит Київський та всієї України. Прямуючи до Миколаєва, 21 травня він відвідав Криве Озеро, міста Первомайськ, Южнукраїнськ, Вознесенськ. Прибувши до Миколаєва, відслужив всенічне бдіння у Свято-Миколаївській соборній церкві. Також він здійснив освячення місця під будівництво Свято-Семеонівського собору. Митрополит Володимир під час даного візиту нагородив орденом Нестора Літописця тогочасного міського голову А.О.Олійника, керівників підприємств, які сприяли відбудові храмів Миколаївської єпархії УПЦ [14, с. 148].

Однак, не усі аспекти взаємодії церкви та місцевого самоуправління можна вважати позитивними. Так, на нашу думку, негативним є використання церковних діячів для політичної агітації перед виборами. У квітні 1994 р. Митрополит Одеський та Ізмаїльський Агафангел закликав віддати свої голоси за окремих кандидатів. Відомості про таку передвиборчу агітацію ми знаходимо у місцевій пресі. Водночас в газеті «Юг» з'явився лист «Час каяття» («Время покаяния»), де правлячий архієрей засуджував тих, хто втягує Церкву у політичну боротьбу [15]. Таке залучення церкви до політики сприяло виникненню ряду протиріч усередині самих церковних організацій.

Не винятковими стали випадки підтримки як адміністративного, так і фінансового рівня православної церкви окремими політичними партіями. Так, 1998 р. у Миколаїв приїхав Патріарх Філарет, де відбулася його зустріч з місцевою та обласною владою, про яку детальну інформацію подає український тижневик «Український південь», зважаючи на те, що засновником цього видання є крайова організація тогочасного Народного Руху України, у статті акцентується увага на значенні цієї політичної партії у розвитку УПЦ КП [4].

Тому що даний процес не може буди однобічним, свою прихильність до тієї чи іншої православної церкви виявляв кожен наступний міський голова по-різному. Зокрема, сам владика Іларіон вважав свої взаємини із колишнім губернатором Херсонської області В. Жолобовим партнерством [13]. У свою чергу колишній голова Миколаєва В. Чайка активно підтримував УПЦ МП [2].

З вище зазначеного можна дійти висновку про певні протиріччя православної церкви та місцевої влади. Першим є політичне спрямування того чи іншого очільника міста, району тощо. Другим важливим протиріччям є фінансово-економічні питання та благоустрій церковних споруд. Свого часу керівництво Херсонсько-Таврійської єпархії УПЦ поставило питання про виділення священнослужителям квартир з метою усунення власних претензій до влади щодо повернення колишніх будинків священиків, що були націоналізовані радянською владою. Архієпископ Іларіон обурювався тим фактом, що квартири все ж таки видають, проте не в центрі міста, як би того хотіло духівництво, а у спальному районі на краю міста. На думку владики, таким чином знижується ефективність душпастирської служби священика [13].

Ще одним фактом невдоволення духовенства позицією місцевого самоврядування стало обурення владики Таврійського Іларіона з приводу того, що місцеві бюджети не фінансують діяльність релігійних громад. Він вказує на те, що голови місцевих сільських рад за власної ініціативи допомагають церкві, а також важливий внесок роблять місцеві сільськогосподарські підприємства [13].

Були приклади активного протистояння влади та церкви. Так, управління освіти Херсонської облдержадміністрації заборонила новому директору спеціальної школи допускати віруючих до колишнього культового майна та проводити в ньому служби, як це передбачала угода, що діяла до 24 березня 2000 р. та була підписана колишнім директором Корсунської школи (Дніпрянська селищна рада) [9].

Таким чином, православна церква та місцеве самоврядування активно взаємодіяли один з одним в декількох напрямках, зокрема в таких як фінансова, соціальна, освітня сфери та відбудова, повернення архітектурних споруд церквам, що постраждали за роки радянської влади.

Задля повноцінної взаємодії при обласних адміністраціях на Півдні України було створено окремі департаменти та відділи, що опікуються питаннями релігії. Загалом можна виділити три основних етапи взаємодії, так перший (1991 – 1999 рр.) відзначався тим, що церква та влада опираючись один на одного, проводили активну роботу над відновленням та поверненням церкві архітектурних споруд. Другий етап (1999 – літо – осінь 2004 р.) характеризувався певним загостренням відносин між церквою та владою, що викликане загальним політичним життям в країні. Було призупинено відбудову церков, однак розпочалася взаємодія на рівні допомоги дітям-сиротам та хворим дітям. Третій етап (2005 - 2011 рр.) – стабілізація відносин, при збереженні протиріч між різними гілками православної церкви, проникненні церкви до загальноосвітніх навчальних закладів.

Переважна більшість напрямків співпраці церкви та місцевого самоврядування були успішними: повернення будівель церквам та їх реставрація, взяття церквою опіки над дитячими будинками, спільні заходи щодо покращення морально-етичного виховання учнів в школах та багато іншого. Однак, були і протиріччя, особливо в економічному та політичному аспектах, не завжди місцева влада йшла на поступки церкві.

Джерела та література

- 1 Андреев, А. (1998). К нам приехал патриарх. *Вечерний Николаев*. 25 червня, 73, с. 1.
- 2 Белова, О. (2006) Возрождения храмов Никоваевщины – дело души и сердца каждого. *Горожанин*, № 1, с. 17.
- 3 Григор'єв Р. (1993) Колокольня. *Одесский вестник*, 19 березня, с. 7.
- 4 Малицька О. (1998) Високий гість – його Святість Філарет. *Український південь*, 2 липня, № 27, с. 4.
- 5 Заковоротний Д. И. (2004). *Храмы Прибужья*. Миколаїв: ПП «Гудым И.А.»,
- 6 *Ми – одесити. Експериментальний навчальний посібник з краєзнавства для учнів шкіл, ліцеїв, гімназій*. (1997). Одеса: Маяк, редакція РІНО,.
- 7 Новини (1991). *Одесский вестник*, № 5, с. 5 – 6.
- 8 Панченко В.М. (1993) .Парафіяам зараз не до суточок. Насамперед треба вижити. *Новий день*, 10 квітня, № 14, с. 5.
- 9 Путілова Т. (2000). Чи буде монастир над Дніпром. *Наддніпряньська правда*, 23 червня, № 50, с. 2.
- 10 Северновська А. (1995). Скільки у нас храмів? *Южная правда*, 20 квітня, № 15, с. 2.
- 11 Содружество религии и медицины (1994). *Одесский вестник*, 13 липня, № 104, с. 11.
- 12 Стаття 35. Конституція України // URL: <http://ufpp.gov.ua/content/PDF/zakonodavstvo/konstitychiya.pdf> (дата звернення: 25.04.2019)
- 13 Сухопаров С. (1996), «Надо иметь терпение и надежду на Бога!» Интервью с епископом Херсонским и Таврическим Иларионом, *Ефир*, 1-7 січня, № 1, с. 11.
- 14 Українська православна церква. Релігійні організації на Миколаївщині: історія та сучасність, (2001). – Миколаїв: Видавництво МФ НаУКМА
- 15 Херсонський Б. (1994) .Катакомбы. *Одесский вестник*, 26 квітня, № 61, с. 6.

References

- 1 Andreev A. (1998) K nam priekhal patriarch. *Vechernii Nikolaev*, 73, s. 1 [In Russian].
- 2 Belova O. (2006) Vozrozhdeniia khramov Nikovaevshchiny- delo dushi i serdtsa kazhdogo. *Gorozhanin*, 1, s. 17. [In Russian].
- 3 Grigorev R. (1993) Kolokolnia. *Odesskii vestnik*, s. 7. [In Russian].
- 4 Malyska O. (1998) Vysoky hist – yoho Sviatist Filaret. *Ukrainskyi pivden*, 27, s. 4. [In Ukrainian].
- 5 Zakovorotnii D. I. (2004) Hramy Pribuzhia. Mikolaiv: PP “Gudim IA”, s. 136. [In Ukrainian].
- 6 *My – odesyty. Eksperymentalnyi navchalnyi posibnyk z kraieznavstva dlia uchniv shkil, litseiv, himnazii*. (1997) Odesa: Maiak, redaktsiia RINO, s. 209 . [In Ukrainian].
- 7 Novyny (1991). *Odesskii vestnik*, 5, s. 2 -6. [In Ukrainian].
- 8 Panchenko V.M. (1993) Parafiiiam zaraz ne do sutychok. Nasampered treba vyzhyty. *Novyi den*, 14, s. 5. [In Ukrainian].
- 9 Putilova T. (2000) Chy bude monastyr nad Dniprom. *Naddniprianska Pravda*, 50, s. 2. [In Ukrainian].
- 10 Severnovska A. (1995) Skolko u nas khramov? *IUzhnaia Pravda*, 15, s. 2. [In Russian].
- 11 Sodruzhestvo religii i meditsiny (1994) *Odesskii vestnik*, 104, s. 1 - 12. [In Russian].
- 12 Stattia 35. Konstytutsiia Ukrainy. URL: <http://ufpp.gov.ua/content/PDF/zakonodavstvo/konstitychiya.pdf> [In Ukrainian].

- 13 Sukhoparov, S. (1996). *Nado imet terpenie i nadezhdu na Boga. Interviu s episkopom Khersonskim i Tavricheskim Ilarionom. Efir, 1*, s. 11-12. [In Russian].
- 14 Ukrainska pravoslavna tserkva. *Relihiini orhanizatsii na Mykolaivshchyni: istoriia ta suchasnist.* (2001) Mykolaiv: Vydavnytstvo MF NaUKMA, s. 148. [In Ukrainian].
- 15 Hersonskii, B. (1994) *Katakomby. Odesskii vestnik, 61*, s. 6. [In Russian].

Demediuk Iurii

INSTITUTIONALIZATION OF ORTHODOX CHURCHES OF UKRAINE AND REGULATORY ROLE OF BODIES OF THE STATE AUTHORITY 1991-2010 (on materials of the southern regions of Ukraine)

The article investigates the interaction of Orthodox churches and local self-government in the territory of Southern Ukraine in the specified period. The main directions of cooperation and contradictions in church relations and local self-government are described. The changes of interaction vectors in separate time periods under pressure from political circumstances are covered. Also, several stages of the penetration of church representatives into local self-government bodies were considered, which has not always been positively reflected in the cooperation of these institutions.

The history of the Orthodox Church in Ukraine is quite interesting and relevant today, because this area of Ukrainian history is not always investigated objectively. In Soviet times, the subject of church life was prohibited and dangerous, and only in the independent Ukraine, historians and researchers began to work on this issue. In our work, we focus our attention on the interaction of the Orthodox Church and local government in 1991 - 2010, as one of the key aspects of the formation and development of the Orthodox Church in Ukraine.

The objectives of this publication are to study various vectors of the interaction of the Orthodox Church with local authorities, the identification of individual stages of this interaction and characterize them.

Key words: *Orthodox Church, local self-government bodies, Department of Religious Affairs, Southern Ukraine.*